

Наведена інформація переконливо свідчить, що в освітній і науковій політиці Європейського Союзу проблемі ґендерної рівності надають все більшого значення як механізму поліпшення якості досліджень, підвищення потужності інноваційного середовища та створення збалансованого і продуктивного наукового потенціалу. Повністю очевидно, що проблема ця стосується не тільки жінок, оскільки врахування ґендерного підходу запобігає втратам інтелектуальної потуги науки та суспільства загалом, а тому робота у даному напрямку буде активно продовжуватися. Це засвідчує конференція ЄС щодо ґендеру та інновацій, яка відбулася у Німеччині вже після Саміту, автори проекту надали їй гасло «ґендерна ера» [4].

В Україні за роки Незалежності проведена ініційована переважно громадськими організаціями велика робота з ґендерної просвіти нашого суспільства, створено низку ґендерних центрів, започатковано видання підручників і посібників, впровадження ґендерних курсів, захищаються дисертації, врешті у 2005 р. прийнято закон «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків». Однак на даний час розвиток цього напрямку різко сповільнився,

а ідея ґендерної рівності неоднозначно сприймається в українському суспільстві, особливо на управлінському рівні, в тому числі і в Міністерстві освіти, науки, молоді та спорту України. Очевидно, настав час на державному рівні реально оцінити важливість розвитку як української науки загалом, так і необхідність використання тих важелів, які здатні сприяти реалізації інтелектуального потенціалу особистості зокрема.

1. Троян В. Європейський науковий простір: роль жінок-вчених / Віра Троян // Матеріали Третьої міжнародної науково-практичної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє». – К., 2005. – С. 36–48. 2. Троян В. Проблема «жінка і наука»: нові реалії, нові виклики / В. Троян // Матеріали П'ятої Міжнародної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє». – К.: Пульсари, 2011. – С. 20–27. 3. European Gender Summit: Quality Research and Innovation Through Equality [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gender-summit.eu>. 4. Maximising Innovation Potential through Diversity in Research Organisations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gendera.eu>. 5. Science policies in the European Union: promoting excellence through mainstreaming gender equality; a Report from the ETAN Expert Working Group on Women and Science / [Melanie Kitchener, European Commission. Research Directorate-General]. – Luxembourg: Office for Official Publ. of the European Communities, 2000. – 156 p. 5. The Gender Dimension in Science. Briefing Notes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.genderinscience.org>.

Жанна Янковська

Фольклоризм малої прози П. Куліша: ґендерний аспект

Проблеми ґендеру сьогодні досліджуються вченими різних наукових галузей, оскільки вони наскрізь пронизують і завжди пронизували суспільне життя. Знайшли своє відображення ці питання і в літературі. Аналізуючи фольклоризм як стильову рису українськомовних оповідань П. Куліша, також важко оминати увагою цей аспект, про що і йдеться у цій розвідці.

Issues of gender today studied by scientists from different scientific fields, as they permeate and always permeated through social life. These matters are reflected in literature too. Analyzing folklore as a stylistic feature of P. Kulish's Ukrainian language stories it's also hard to lose sight of this aspect. This exploration is the answer on that.

Проблема дослідження фольклорно-літературних взаємин знаходиться в полі зору вчених, починаючи з XIX століття, проте своєї актуальності не втратила й на сьогодні. Мало того, з'являються все інші аспекти, простежуються нові семантичні локуси, напрямки, поглиблюються підходи до аналізу фольклоризму літератури у той чи інший період її розвитку.

Свого часу впливи та взаємовпливи фольклору і літератури були предметом дослідження Л. Дунаєвської, І. Денисюка, Р. Кирчіва, У. Далгат та багатьох інших вчених. Сьогодні цікаві праці із висвітлення окремих аспектів проблеми написані О. Вертієм, О. Кузьменко, Я. Гарасимом і т. д.

Застосовуючи у своїх творах фольклоризм як методологічний принцип, письменники першої половини XIX століття, разом з тим, у своїх статтях, листах, критичних матеріалах дають і першу його оцінку. Серед таких письменників і водночас дослідників можна назвати М. Максимовича, О. Бодяньського, М. Костомарова, П. Куліша.

Літературна проза першої половини XIX століття, на якій сфокусовано увагу у представленій розвідці, розвиваючись на засадах романтизму, сентименталізму та реалізму, виявилась благодатним ґрунтом для використання народної творчості. Тому фольклоризм художніх творів цього періоду можна характеризувати як явище «генетичного рівня вияву» (Р. Кирчів).

У малій прозі П. Куліша досить чітко простежуються ідейно-естетичні засади фольклоризму, що включає вищезазначені елементи характеристики цього явища у його творах, а також рецепції на сюжетно-стилістичному рівні та на рівні відображення ґендерних відносин у тогочасному суспільстві.

Мала проза П. Куліша, зокрема його оповідання, – особливо наближена до народної творчості. Досліди з фольклором прямо позначились на літературних інтересах письменника, на сюжетах, мові, засобах образності творів. Користуючись фольклорним матеріалом П. Куліш створив таку наскрізь оригінальну згармонізовану цілісність, що його оповідання є високохудожніми зразками даного жанру. Головним критерієм у цих творах письменника є реалізм, й водночас, характерна для народних мас, зорієнтованість на дійсність. Цьому слугує ще й використання народнопоетичних мотивів, художніх принципів, жанрово-стильових засобів. Шляхом «олітературення» фольклорних розповідних жанрів письменник виробив свій тип оповідання, що ніби стоїть на межі фольклорного та літературного. Художня природа його оповідань часто визначається жанровими ознаками тих народних творів, які покладені письменником в основу; певні ж оповідання за жанром суто авторські, хоч і зберігають свою народнопоетичну структуру оповіді. Наприклад, твори «Орися» та «Дівоче серце» ще сам автор назвав ідиліями, романтичне оповідання «Гордовита пара» за змістом можна визначити як оповідання-баладу, морально-повчальний характер мають оповідання «Потомки українського гайдамацтва» та «Про злодія в селі Гаківниці», анекдотичний сюжет у творах «Сіра кобила» та «Очаківська біда», історичними є оповідання «Січові гості» та «Мартин Гак». За структурою усі вони мають форму народної розповіді чи народного оповідання, і автор іноді у тексті це відзначає. Скажімо, оповідання «Гордовита пара» має підзаголовок «Бабусине оповідання», «Січові гості» – «Споминки старого діда», а в історичному оповіданні «Мартин Гак» у першому ж реченні зауважено:

«...Розказує, було, молодим людям прадід мій». Введення автором в текст таким підзаголовком чи зауваженням особи оповідача передбачає не лише показ народного світосприймання й естетичного світобачення, але й орієнтацію на народного читача або слухача, і, разом з тим, наявність своєрідного очевидця – один із засобів дотримання принципу правдивості. Розповідь набуває більшої переконливості, зосереджується на народних морально-етичних засадах, показує найкращі риси духовної культури народу, якого письменник бачить як носія високих моральних якостей і національних традицій. В таких оповіданнях П. Куліш успадкував від народних оповідачів щирість розповіді, відкритість характеру, довірливість, багатство народної мови досконале володіння фольклорним матеріалом, художніми прийомами.

Особливість поетики малої прози П. Куліша полягає ще й у тому, що ці твори у нього не «пишуться», а «розповідаються». Започаткував цей прийом в українській літературі ще Г. Квітка-Основ'яненко. Типовим таким стиль є і для О. Стороженька, Ганни Барвінок, Марка Вовчка тощо.

Цілоком по-народному відображено в оповіданнях П. Куліша і розподіл ґендерних ролей, так що цю рису також можна вважати виявом фольклоризму.

Якщо проаналізувати в цьому напрямку Кулішеві оповідання-ідилії «Орися», «Дівоче серце» й «Гордовита пара», то можемо чітко простежити фольклорну поетику, народне бачення ідеалу у зображенні жіночих (дівочих) та чоловічих (парубочих) образів, – причому як їх зовнішнього вигляду, так і внутрішнього світу в період козаччини.

Звернемося спочатку до зображення жіночих образів в оповіданнях П. Куліша. Наприклад в ідилії «Орися», яку дослідник творчості письменника Є. Нахлік влучно назвав «маленьким шедевром на зорі нової української прози» [3, с. 15], найбільш рельєфно введено образ головної героїні твору, доньки сотника Таволги Орисі. Використання автором у тексті народнопоетичних зворотів надає оповіді неповторної ліричності: «Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясна зоря в погоду. Отже, хто бачив дочку покойного сотника Таволги, той би сказав, що вона краща й над ясную зорю в погоду, краща й над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіря в дуброві, і мак у городі» [2, с. 159]. П. Куліш використовує спосіб портретування героїні, повністю зорієнтований на народний ідеал, що було притаманне романтичній прозі першої половини XIX століття і розвинено в українській літературній традиції ще І. Котляревським та Г. Квіткою-Основ'яненком. Спостерігаємо гармонійне поєднання зовнішніх рис із внутрішнім світом людини: «А Орися росла собі, як та квітка в городі. Повна да хороша на виду, маяла то сям, то там по господі в старого сотника, походжала, як по меду бджілка, і всю госпуду звеселяла» [2, с. 160], або: «І так як ясна зоря вночі покотиться, палаючи, по небу, так тая Орися проїжджала широким лугом з своїми дівчатами» [2, с. 161].

Риси сентименталізму, успадковані П. Кулішем від попередників, у нього змінюють свій відтінок, ніби бліднуть, і вживаються головним чином для вираження тонких емоцій персонажів. Ідеалізацію позитивних героїв можна визначити як характерну рису Кулішевої прози взагалі. Свого часу завдяки саме цій поетизації, ліричності у зображенні головним чином, можна сказати, розкішного жіночого образу в цьому оповіданні та й загалом опису бажаної дійсності, М. Чернявський захоплено відзивався про «Орису», називаючи її кращим із оповідань письменника, «чарівним нарисом старосвітського життя», «подихом поезії старого

часу», «симфонічною поемою першого кохання». Вражає життєвість образів, мальовничість опису, і, разом з тим, дух таємничої загадковості, навіяний розповіддю сивоголового Гриви про легендарних золоторогих турів, «вона здається нам чарівним сном про далеку старосвітчину, залиту сяйвом нашої рідної української поезії» [1, с. V–VI].

В ідилії «Дівоче серце» маємо сюжет зовсім іншого плану, проте при зображенні головної героїні письменник притримується тієї ж сентиментально-реалістичної традиції: «...Сусідня дівчина Оленка, теж недоліток, да тільки гарна ж на личеньку, як та зоря господня, вирядившись до церкви у квітки і в білі пишні рукава, саме мчала повні відра од колодязя» [2, с. 191].

Нормами народного звичаєвого права регламентується у творі моральний образ дівчини і, з іншого боку, звеличується сила її почуття, сила духу, здатність протистояти громадській думці, осуду, незважаючи на те, що в тогочасному суспільстві це було дуже складно: «Ховайся ж тепер, Оленко, од людей, не йди й до церкви, бо всі сусіди взнали, кого ти, молода, покохала! І квітки ти свої розгубила по дорозі, підбираючи відра. Паробки, йдучи до церкви, квітки твої, сміючись, позбирали» [2, с. 192]. За народним трактуванням, «розгублені квіти» символізували втрачену честь і гордість дівочу.

Дещо іншого плану героїня Маруся Ковбанівна з оповідання П. Куліша «Гордовита пара», що має сюжет народної балади про вірне, але нещасливе кохання з трагічною розв'язкою. Зберігаючи форму народного наративу, воно чи не найвиразніше відбиває її риси традиційними мовними зворотами: «древня була моя бабуся-покійничка», «найчастіше було споминає», «отак, було, розказує мені бабуся», «каже бабуся». Опис головної героїні твору ніби вихоплений з вуст оповідачки: «До неї й приступити було страшно: така велична. Кунтуш на їй – самі златолави, коралі на їй – усі в дукачах. Давнього була роду козацького Маруся Ковбанівна, – то ніхто не вбереться краще їй між люде. І козаки-молодики її жахались, не то що. Очима поводить – наче душу з тебе виймає: все б їй розказав, не потаїв би й гріха перед нею. Владична, справді владична була краса в Ковбанівни... [2, с. 182] ...Така була та Маруся Ковбанівна. Скине оком – наче до тебе заговорить, а заговорить – наче заграє» [2, с. 183]. Або: «Вся в золоті, в шовках. Там одна плахта – павине перо – пар двох волів чумацьких стояла, а коралям і ціни нема. А сукня ж то з золотими усами! Вже справді так було, як співають: Ішла дівчина через бір, / А на ній сукня в вісім піл. / Як стала сукня сіяти, / Стала дуброва палати» [2, с. 185].

Автор ніби протиставляє горду Марусю Ковбанівну лагідній та покірній Орисі. Володіючи красою, ці дві героїні мають зовсім різні характери, як, до речі, і долю: в Орисі – щасливе одруження і родинне життя в любові та згоді, а Марусі судилася смерть у парі з коханим Прохором Осавуленком.

Уже із зазначених характеристик жіночих образів в оповіданнях П. Куліша можемо бачити естетичний і моральний народний ідеал дівчини та жінки часів козаччини, яка мала бути красивою і вірною, гордою і сильною, бо часто чоловік змушений був із шаблею захищати свою землю, а жінка мала чекати його і в усьому заміняти, в чому простежуємо суттєву різницю між ідеалом жіночим у попередні часи.

Стосовно ж того, яким постає за часів козаччини, з народної точки зору, ідеал чоловіка, також простежується в оповіданнях П. Куліша. Скажімо, в образі сотника Таволги втілено народний ідеал господаря, ватажка, людини чесної,

авторитетної, яка, завдяки праці, додержанню народних моральних норм і християнських заповідей, нажила достаток, здобула душевний спокій і справжнє щастя, вінцем якого була його донька.

Молодих же парубків-козаків автор також наділяє не менш виразною вродою, як і дівчат. Це насамперед такі герої, як миргородський осауленко із «Орісі», Прохір Осауленко із «Гордовитої пари» чи Ігнат з ідилії «Дівоче серце»: «Ведуть Ігната під руки до розправи... Мій Боже милий! Хоть би ж він не такий хороший да вродливий здавався... А то трошки зблід на личеньку, то чорні брови й молодий вус наче шовком йому те свіже молоде обличчя закрасили. А очі сумні і ніби якісь горді зробились. Дві сльози, мов кришталеві іскорки, викотились та й зупинились під очима. Сором, бач, козакові заплакати – перемиг свою тугу бідолаха» [2, с. 191]. При цьому можемо порівняти, як плакала-голосила мати та Оленка за Ігнатом.

Змальовуючи чоловічі образи у своїх оповіданнях, П. Куліш більше акцентує не на зовнішніх рисах (хоч і використовує подекуди яскраві штрихи зовнішнього портретування у стилі сентименталізму), а на внутрішніх переживаннях, стриманості, рішучості, силі волі, і не лише в бою, але й у коханні. Іноді, стримувані неабиякими внутрішніми зусиллями та народною звичаєвістю, думкою громади, ці переживання прориваються фатальними вчинками: скажімо, Прохор Осауленко («Гордовита пара») втопився, обнявшись із коханою Марусею, а Ігнат («Дівоче серце») «москалем одиноким вік звікував, мов той дуб суховерхий» [2, с. 204].

Із притаманною народним оповіданням гіперболізацією змальовано образи «гайдамаків» та гордих «запорожців» у творах П. Куліша «Січові гості» й «Мартин Гак». Їх сміливість не знає меж, та й самі вони схожі на казкових богатирів «Вернидубів» та «Підпригір». Наприклад, Іван Чуприна із «Січових гостей» навіть після смерті не втратив своєї гордої величі: «Знайшли самого Чуприну мертвого. Здоровий та широкоплечий такий. Лежить, вивернувшись, як бик,

що довго рикав під різницькою довбнею та завдавав усім страху, а далі-таки, хоч який дужий, упав сердешний, лежить, як гора, і на мертвого ще страшно дивитись» [2, с. 209].

Своєю сміливістю та звитяжністю знатні козаки і багатства собі неабиякого здобували, тому і вдається П. Куліш, описуючи їх, до детального, по суті етнографічного портретування: «Отак же й той Чуприна, великий та страшний, лежав у пишних кармазинах рядом із старим дубом, що звалено гарматою (апеляція до народнописенного порівняльного паралелізму – примітка Ж. Янковської); а бронь при ньому і на коні збруя така, що незчисленні гроші коштує: срібло та золото, а робота, робота ж така, що аж очі бере! На обох руках у нього дорогих перстнів, по кишенях золотих дзигарків скільки, а грошей, то і злічити не можна» [2, с. 209].

В іншому випадку запорожець змальований справжнім лицарем, багатим і під стать билинним богатирям: «Дивлюсь, аж супротив мене їде здоровенний запорожець з усима, що я ще й зроду не бачив: чорні, чорні та довгі та розкішні такі, що аж вилискуються. Жупан на йому шовковий червоний, аж світиться, як огонь; шапка червона, похилиста; пояс золотий; за поясом пістолі; при боку шабля; кульбаки і стремена – все те в щирім золоті, аж горить. А кінь під ним пречудовної вроди: білий, як лебідь, так і одбиває од зеленого лісу й трави; ти б сказав, що й землі не доторкається» [2, с. 211].

Отже, народні уявлення часу періоду козаччини на Україні про естетичні та морально-етичні ґендерні ознаки особистості досить чітко відображені в україномовних оповіданнях Пантелеймона Куліша. Можна говорити, що вони відповідають національному ідеалу ґендерної зовнішності та поведінки, трансформовані елементи якої і до сьогодні простежуються в ментальних і психологічних рисах та виявах характеру українців.

1. *Куліш П.* Оповідання / Передне слово М. Чернявського / П. Куліш. – Бахмут, 1900 – VIII, 159 с. 2. *Куліш П.* Твори в двох томах / П. Куліш. – К.: Дніпро, 1989. – Т. II. – 586 с. 3. *Нахлік Є.* Пантелеймон Куліш / Є. Нахлік // Куліш П. Твори в двох томах. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. I. – 750 с.